

LOVAS BORBÁLA

Exitus acta probat

Enyedi György a tanítókról és a hallgatóságról

Az embernek e világon való életében sok fogyatkozásai s foglalatosságai vannak, kiket mind akármely szorgalmatos és serény legyen is, el nem végezhet, mert az ember gyarló, az élet rövid, a gond és a dolog megszámlálhatatlan.¹

E szavakkal kezdi 115. beszédét Enyedi György. Ezzel az idézettel kezdtem én is Bartók Istvánnak szánt cikkemet, amiben a szöveg fölött a következő cím díszelgett: *Mondj igazat, betörök a fejed*. Ám amint újra- és újraírtam az egyes bekezdéseket, rendezgettem a kiválasztott idézeteket, rájöttem, hogy nem szeretném megfosztani az olvasót attól, hogy Enyedi 40. beszédét teljes hosszában olvassa. A 16. század végén működő püspök² prédikációi nem jelentek meg nyomtatásban sem a tizenhatodik, sem a következő században. A ránk maradt irodalmi és teológiai munkáival számos egyház- és irodalomtörténész foglalkozott, prédikációgyűjteménye azonban sokáig kiszorult a valódi tudományos érdeklődés köréből,³ és a mai napig nem jelent meg teljes szövegkiadás, csak szerény korpusz került kinyomtatásra.⁴ A korabeli hagyományban Enyedi szó-

* A szerző az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport segédmunkatársa.

1 115. beszéd, *Sárospataki Kódex*, 165.

2 Életéről bővebben: KÁLDOS János, BALÁZS Mihály, *György Enyedi. Bibliotheca Dissidentium Tome XV, Ungarländische Antitrinitarier II*, Baden-Baden–Bouxviller, 1993, 11–18; *Enyedi György válogatott művei*, vál. BALÁZS Mihály, KÁLDOS János, Bukarest–Kolozsvár, 1997, 5–27.

3 A témában legutóbb megjelent tanulmányok: KÁLDOS János, *Enyedi György prédikációgyűjteményének szerkezete és a prédikációk textológiai vizsgálatának tanulságai*, Erdélyi Múzeum, 75(2013), 1. sz., 88–120; LOVAS Borbála, *Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában*, *Studia Litteraria*, 51(2013), 3–4. sz., 79–94; SIMON József, *Zsákmány: Enyedi György esete Pál apostollal, Héliodórosszal és Werner Jaegerrel*, *ItK*, 118(2014), 189–214.

4 Egy-egy különálló beszéd, valamint Enyedi válogatott műveinek kiadásában kilenc, egy szakdolgozat mellékleteként hat, egy doktori disszertáció mellékleteként pedig egy beszéd jelent meg. A kiadott prédikációk a következők: 115. beszéd: KANYARÓ Ferenc, *Enyedi György unitárius püspök beszéde*, *KM*, 35(1900), 1. sz., 30–40; 94. beszéd: *Enyedi György*

noki képességeit már kortársai is emlegették, dicsérték stílusát, beszédeinek kidolgozását. Ám magukon a beszédeken kívül, melyek csak 17. századi kéziratok másolataiban maradtak fenn,⁵ egyéb forrás nem maradt ránk, melyből információt kapnánk arról, hogyan gondolkodott Enyedi a prédikálás mesterségéről, a beszédekben használt retorikai fogásokról, a stílusról. Nincs ajánlás, előszó, nincs *ars concionandi*, nincs értekezés a prédikálás mikéntjéről és fontosságáról. E tanulmány a püspök prédikációiból egy olyan beszéd bemutatására vállalkozik, mely nem csupán az egyházi tanítás mikéntjéről, a tanítóról és a hallgatóságról mesél a püspök szemüvegén át, de érint olyan fontos kérdéseket meggyőző magyarázataiban, mint a szabad akarat, a lelkiismeret, és az igazság keresése.

A prédikátor feladatainak felsorolását talán a prédikáció írásának mikéntjével kellene kezdeni, elmondhatnánk, hogy Enyedi általában két vagy három nagyobb részre tagolta prédikációit, melyeket aztán egyenként kifejtett, legtöbbször két-három alrészre osztva azokat. Elmondhatjuk, hogy szisztematikus hivatkozási hálót épített ki a beszédgyűjtemény darabjai között, beszélhetünk idézési technikájáról, arról, hogy határos példakkal és világos érvekkel élt, értekezhetünk a meggyőzés művészetéről, a nyelvi kidolgozottságról. Ám ehelyett arról beszélek inkább, hogyan látja és láttatja hallgatóságát és a tanítókat, köztük magát is, hogyan gondolja el a kommunikáció mikéntjét, a különböző beszédregisztereket, hogyan váltakoztatja a különböző stílusokat a beszéd közben. Ahogy látni fogjuk, Enyedi jól tudta, kiknek beszél, és azt is tudta, hogyan tegye ezt. Beszédeiben nagy szerepet kap az a tanító jelleg, mely az egész közösségre, nemesre és nemtelenre tekintve a mindennapi életben gyakorolt kegyesség, tisztaszívűség fontosságára helyezi a hangsúlyt. Gellérd

egyházi beszédeiből. III. Triac. Conc. XCIV., közli HORVÁTH Cyrill = *Sárospataki Füzetek. A sárospataki irodalmi kör tudományos közlönye*, szerk. Uő, Sárospatak, 1905, 161–166; 38. beszéd: *Enyedi György. Concio Ján. 12,42*, közli BOROS György, Unitárius Szószék (Székelyudvarhely), 6(1910), 26–32; 115. beszéd: H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., 2004, 379–389; 108. beszéd: *Régi magyar prédikációk, 16–18. század*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., 2005, 116–120; 1., 2., 42., 43., 53., 56., 60., 95., 170. beszéd: *Enyedi György válogatott... i. m.*, 85–221; 186., 187., 190., 193., 194., 195. beszéd: TAKÁCS Dániel, *Enyedi György krisztológiája hat prédikációjának elemzése alapján*, Szakdolgozat, ELTE BTK, Bp., 2011, 75–181; 93. beszéd: LOVAS, Borbála, *Textológiai és értelmezésbeli kérdések Enyedi György magyar nyelvű munkáiban. A prédikációgyűjtemény*, PhD disszertáció, ELTE BTK, Bp., 2014, 376–387.

5 A ma is meglévő magyar nyelvű prédikációt tartalmazó kötetek a következők: 3. *Kolozsvári Kódex*: Lisznyai Gyárfás másolata, 1613; *Gyalai Sámuel prédikáció-gyűjteménye*, Tarcsafalva, 1617–1626; 4. *Kolozsvári Kódex*: Ismeretlen másoló, Nagyajta, 1621; *Székelykeresztúri Kódex*: Fejérdi Gergely másolata, h. n., 1629; 1. *Kolozsvári Kódex*: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század első fele; *Sárospataki Kódex*: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század közepe; 5. *Kolozsvári Kódex*: Ismeretlen másoló, h. n., 17. század közepe; *Marosvásárhelyi Kódex*: Egyházi beszédek, Sinfalva, Tordatúr (?), 1642–1650; *Conciones vetustissimae: 1642 előtt–1659*; 2. *Kolozsvári Kódex*: Bitai János, Toroczkó, 1664. A kötetekről bővebben l.: KÁLDOS János, *Enyedi György prédikációinak szöveggyűjteménye = Érték és értelmezés*, szerk. BOKA László, STRATÓ Ildikó, Bp., 2010 (Bibliotheca Scientiae et Artis, I), 188–207. A dolgozat jegyzeteiben a kódexeket a bevett szíklákkal jelölöm.

Imre meghatározása szerint Enyedi prédikatori működése Dávid Ferenc hitvitázó prédikációinak a tapasztalati erdélyi étellel való ötvözése, átítatva a tanítás és a tolerancia szükségességével.⁶ A gyűjtemény darabjai tematikusan követik ezt a gondolatmenetet, egymásra épülő beszédláncokban ismétli Enyedi újra és újra, hogy kinek miként kellene viselnie magát, példát ad és tükröt tart a hívek elé, hogy ne csak meghallgassák, de magukra is vegyék az elmondottakat. A hallgatók között tanítja a prédikátorokat is, a tanítókat, hogyan beszéljenek, mit mondjanak, és legfőképpen, mit ne. Vissza-visszatérő fejtegetésekben választja el a hasznos históriákat a haszontalan fabuláktól, beszél a nyelv kétszínűségéről, az édes beszéd ártalmasságáról, miközben maga sem veti meg a kellő időben a szólások, ezópusi mesék, bölcs mondások használatát. Nyelve gazdag és kidolgozott, még a másolatokon és a sokszor vázlatosnak tűnő szövegszerkesztésen is átsüt az élőszóban elhangzó beszéd ereje és sodrása. A 87. beszédben a Timóteushoz írt második levelet választva textusul⁷ Pál apostol szavainak magyarázatában veszi sorra, hogy milyennek kell lennie egy tanítónak: ne versengjen, elégedjen meg azzal, amije van, szelíd és engedelmes legyen, tartózkodjon a szitkozódástól és a túl kemény beszédtől. Emellett alkalmas legyen a tanításra, világos magyarázatokat adjon szépen megformálva, halkán, ügyelve arra, hogy hallgatói épülésére szolgáljanak az elmondottak.⁸ A 72. beszédben a prédikátor a híveket önmaguk megismerésére szólítja fel, ami a békesség megnyerésének egyik legfontosabb állomása. Ennek az önmegismerésnek a bemutatását pedig a nyelven és a beszéden át teszi. Háromféleképpen vétkezhet az ember, mondja Enyedi: gondolatban, beszédben és cselekedetben. A próféta szavait kibontva⁹ Enyedi a másodikra koncentrálna, és minden lehetőséget megragad, hogy érzékletesen fesse le, hogyan tarthatja

6 GELLÉRD Imre, *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma*, Kolozsvár, 2002, 56.

7 2Tim 2,23: *A boldon és tudatlan kérdéseket megvedsed etc.*

8 87. beszéd, K2, 105v–106r: „Két dolgokról szól ez igékben az apostol: [...] Azt mondja azért, hogy a vetélkedésben emez nagy belső jószág leszen. Melyen ne azt értsd, hogy az igazságnak oltalmát elhagyja, vagy elárulja, mert azt mondja a bölcs, hogy az igazságért mindhalálig vívjon, hanem hogy szitokkal, átokkal, kemény beszéddel, bosszúságokkal ne éljen, senkit ne csúfoljon, ha ki nálánál vagy alábbvaló állapotban, vagy kisebb ajándékkal vagyon megékesítve, azon mintegy kegyetlen ne uralkodjék, hanem szilígy és engedelmes természetű legyen, mert a keresztyénekhez az engedelmesség és a békesség illik, amint mondja másutt az apostol [Róm 12,18]: *Ha lehet, mindenekkel békességesen éljetelek.* 1Tim: 3. a több jószágok között azt is megkívánja az püspököktől, és egyéb prédikátoroktól, hogy versenyes ne legyen. Másodsor, kívánja az apostol, hogy a tanításra alkalmas legyen. Ez ugyan kiváltképpen való tulajdonsága az tanítóknak, mert anélkül ugyan nem méltó, hogy tanítónak mondassék, mert a tanító az, aki mást taníthat, a vetélkedésben is pedig meglehet a tanítás, mikor az ember világos magyarázatokkal szép renddel, halkal[!] beszél, nem mint szoktak némelyek, kiknek beszédüket nemhogy más értené meg, de még ő maguk sem tudják, min szólnak, és hogy csak ne mondják azt, hogy nem tudtak felelni, mindent fecsegnek. De aki Isten szolgája, érzi a hallgatóknak hasznát, és úgy hordozza beszédét, hogy épülésükre leszen. Harmadszor azt mondja, hogy még a gonoszokat is tűréssel szenvedje.”

9 Jak 3,2: *Ha ki beszédében nem vétkezik, az tökéletes, és az egész testet zabolá[zza] etc.*

magát az ember a jóhoz. Azt is elmondja, hogyan segített Isten az embereknek a helytelen beszéd megfékezésében:

És mivelhogy az Isten tudta azt, mely nehéz az embernek nyelvét megtartóztatni, két rekeszt csinált eleibe. Elsőben a mi fogunkat mint egy kőfált, másodsor az ajakainkat mint egy palánkot, hogy így bezáraltatván könnyen ki ne jöhessen a szózat.¹⁰

A 40. beszédben, mely két változatban¹¹ maradt fenn, a tisztviselők, vagyis a tanítók feladatait és nehézségeit taglalva elmondja a püspök, hogy minél többen vannak, akik megítélnék valakit, annál többen lesznek köztük, akiknek nem szája íze szerint való lesz az adott személy munkája. Ám senkinek nem szabad a rossz véleményeket magára vennie, hanem lelkiismeretesen kell dolgoznia legjobb belátása és képessége szerint. A prédikáció második felében a püspök azt veszi számba, hogy a tanítónak magának hogyan kell viselkednie, ha látja, hogy elszakadnak tőle hívei. Tudjuk, hogy a 16. század végi és a 17. századi Erdélyben gondokat okozott az unitárius egyház számára az áttérítés során elszakadó hívek növekvő száma. Ennek ellenére Enyedi kitart amellett, hogy „soha nem illik a tanítónak, mesternek a tanítványai után supplicálni, hízelkedni”.¹² Az igazi tanító szabadságot ad arra, hogy őt elhagyják, aki elmegy, azt engedi, aki pedig marad, azt tanítja. Enyedi sorra veszi az alkalmazkodás művészetének lehetőségeit, érintve a különböző szintű műveltség és a hallgatóság lelki szükségleteinek kérdését is. A prédikációban végül a hű és tökéletes hallgató, tanítvány bemutatására kerül sor. Enyedi érvelésének lényege, hogy ha valaki egyszer megismerte az igaz tudományt, akkor ne térítse el semmi annak követésétől, hanem maradjon állhatatos, tartsa távol a tökélet-

10 72. beszéd, K2, 30v. Jakab példasorait követve, az apostol példáit felduzzasztva Enyedi saját példasoraiba szólásokat, szállóigéket, bibliai és antik auktoroktól való idézeteket illeszt, egyúttal szépirodalmi lendületű mondatokban gondolja tovább a hasonlatokat, mondjuk ilyenformán: „Második példa vétetik a hajókról: *Íme, a hajók, noha ilyen nagyon s sebes szelektől* etc. E hasonlatosságnak illendő voltát főképpen érthetik meg azok, akik a tengerhez közel laknak, avagy azon jártak. Azok tudják, minemű azoknak nagy voltak és nehézségük. Ha távol látod, némelyek olyanok, mint egy vár, ha a számtalan sok terhet meglátod, elálmélkodol raj[ta]. Második dolog, amin csudálkozhatik az ember, a nagy sebesség, mely meg hihetetlen gyorsasággal ragadtatik a szélből. De az ilyen nehéz terhekkal megrakott hajókat, kiket a sebes szél nemkülömben mint egy ellőtt nyilat ragad, egy kis darab deszka igazgat, ki által a kormányos mester szinte oda viszi, ahova akarja. Csodálatos dolog pedig az, hogy ilyen nagy állat és ilyen nagy erő mind a szelekben vagyon, a kis kormányosnak szavát fogadja és amit akar, azt cselekedti. És ez nyilván megmutatja, hogy minden elhíheti nyilván a nyelv felől is, hogy noha nem nagy tag, de azért a testet úgy igazgatja, amint akarja.” 72. beszéd, K2, 31r (57)–31v (58).

11 40. beszéd, K4, 15r–19v. (Párhuzamos változat: Sz, 62–82. K3-ban csak az indexben szerepel *De auditoribus inconstantibus* címen.) Jelen dolgozatban a 4. *Kolozsvári Kódex* szövegét közlöm.

12 40. beszéd, K4, 16v.

lenséget magától, ne hajoljon ide is és oda is. A prédikátorhoz hasonlóan a kutatónak és a tanárnak is hasonló feladatokkal kell megküzdenie, hallgatói hasonlóan bíráló, vagy épp elfogadó, rajongó viselkedésükkel tisztelhetik meg őt. Sokszor megesik, hogy a hallgatóknak a tanár beszéde nem fér fejükbe, de, hogy kontextusából kiragadva idézzek a beszédből, a „tudománytól nem kelle-ne senkinek irtózni”. Az ünnepelt, tudom, mert magam is voltam sokszor hall-gatója, nem csupán elméletben van tisztában azzal, hogyan alkalmazkodhat közönsége műveltségéhez, miközben roppant tudását megmutatja, de gyakor-latban is, elmehizlaló bölcsességgel tanít. Neki ajánlom e beszédet.

40. beszéd¹³

[15r:] Contio XL. Ex cap. VI. Joan. v. 66. [Jn 6,66]

Azidőtől fogva sokan az ő tanítványai közül hátraállának, és immár nem járnak vele együtt etc.

Semmiféle rendbeli embereknek annyi akadályuk nincsen, mint a tisztviselő személyeknek. Mert az emberi állat igen csoda, különb-különb természetű és erkölcsű, kinek egyenként kedvét lelni igen nehéz, avagy ugyan lehetetlen.

Mert csak három vendégnek is, amint egy poéta írja, különb-különb szája íze vagyon, és nem azon eledelben gyönyörködnek. Mennyivel inkább egynéhány száznak sok rendbeli ítélete és elméje vagyon. Nem csoda tehát, hogy a sokak ítélete alá vettett ember nem egyaránt tetszik mindeneknek. Ezt tudván annakokáért, a tudós és eszes tisztviselő soha azon ne búsuljon, ha cselekedete némelyeknél nem kedves, és soha azért az ő tisztében meg ne csökönnyék, hanem állhatatos és tökéletes legyen az ő tiszte szerint való <hivata> dolgában. Kiről igen szép példát hagyott Krisztus Urunk, amint e meghallott igékben¹⁴ megírta az evangélista. Melyeknek megmagyarázásában tanuljunk mi is Istennek segítségéből emez 4 dologról:

Loci praecipui 4.

1. Minemű természetük legyen a színnel való keresztyéneknek és hallgatóknak.

2. Minemű indulattal kell lenni az igaz tanítónak, mikor látja az ő hallgatóinak tökéletlenségüket.

3. A hű és igaz tanítványnak, hallgatónak mineműnek kell lenni.

4. Az apostoloknak minemű vallásuk volt Krisztus Urunk felől.

De primo. Így szól: *Azidőtől fogva sokan etc.*¹⁵

Igazan szokták mondani, minden dicséretet az utolsó végére kell halasztani, mert sokan jól kezdenek valamit, de mindvégig nem maradnak meg abban

13 A modernizált átírás a 4. *Kolozsvári Kódex* szövege (K4, 15r–19v) alapján készült. Jel-magyarázat: <x>: törlés; |:x|: beszúrás; []: az átíró megjegyzése, kiegészítése; [1]: lapszám.

14 Eredetileg rossz szórend („amint igékben e meghallott”) a sor felet átszámozva.

15 M: Omnis laus in fine canitur. [Középkorból eredeztetett szólás, vö. Zsolt 48,10; Ézs 42,10.]

állhatatosan, amiképpen azok, kikről itt szól az evangélista. Mert azt igen jól cselekedték, hogy Krisztus Urunk tanítványai lettek volt, de minden dicséretet, sőt, üdvösségüket vele elvesztették, hogy végig vele meg nem maradának. Mert azt mondja másutt Urunk [Mt 24,13]: *Aki végig megmarad, az üdvözüül.* Ezek pedig elszakadának az ő tanítómesterüktől, kiért kétség nélkül elveszének.

[15v:] Szokásuk pedig ez most is az embere[knek], hogy a jól kezdett dolgo-<k>|:t:| rútol félbehagyják. És hogy egyébről most ne szóljunk, az igaz tudománynak és jámbor tanítónak szeretetére sokan egyelőször¹⁶ felindulnak, és nagy híven kapják. De hirtelen ellankadnak, és végre teljességgel az igazságtól elszakadnak.

Kire a hallgatókat főképpen emez három dolog indítja: 1. Mikor a tanítónak beszéde és tudománya nem fér a fejükbe, és az ő gondolkodásukhoz nem illendő, mindjárt megünják hallgatni, és azután sem akarják venni. Amineműek valának ezek a tanítványok is, kik itt elszakadának Krisztustól. Mert mikor azt prédikálna nekik, hogy az ő teste mennyei kenyér, és ha ki az örök életet akar ná venni, az ő testét kellene megenni, és vérét meginnia, ezt hogy nem érthetik vala, mondanák: kemény beszéd ez, ki hallgathatja őtet? Szinte azonképpen e mostani időben is vagyon a dolog, hogy ha ki oly igéket hall a prédikátortól, kit vagy nem érthet, vagy az ő gondolkodásával ellenkedik, mint ha hallja, hogy a Krisztust embernek mondják, és hogy az Atya Isten a Krisztusnak Istene, mindjárt összezsugorítja a homlokát, lesüti a fejét, vagy kimegyen a templomból, vagy bedugja fülét, és ezt mondja a capernaitákkal együtt [Jn 6, 61]: *Durus est hic sermo.* Nem megyek többé prédikációjára. Maga miképpen hogy a Krisztus beszéde igaz vala, és nem illik vala, hogy valaki azokban megbotránkoznék: szinte azonképpen a szentírásbéli igéktől és tudománytól nem kellene senkinek irtózni. Ha neked nem tetszik és nem mindjárt fér a fogadra, ne kárhoztasd azért, hanem tudakozzál, értekezzél felőle, mert ha úgy nem cselekedel, félek rajta, hogy úgy jársz, mint akik Krisztus Urunktól a homályos beszédért elszakadának.

Secundo: Szoktak az emberek az igaz tudomány mellől és tanító mellől elállani, mikor hasznukat nem érzik belőle. Mert hogy e Krisztus Urunk tökéletlen tanítványai között effélék is voltak, megtetszik ezelőtt való igékből, ahol azt mondá Krisztus Urunk nekik ver. 26. [Jn 6,26]: *Bizony, bizony, mondom tinéktek, hogy kerestek engemet, nem azért, hogy a jegyeket láttátok, hanem hogy ettetek és megelégedtetek.*

Merthogy ezt jobban megértted, azt írja annak előtte meg az evangélista, miképpen Krisztus Urunk 5 árpa kenyérrel és két halacszkával elégité meg a népet. Azért mikor ez a sokaság megértette volna, hogy a tengeren általmat volna Krisztus Urunk, utánamenének és megkeresék, nem azért, hogy hallgatnák tanítását, hanem hogy ismét jól tartsa őket, lakodalmat szerezzen nekik, és nem azért, hogy elméjüket, hanem hogy hasukat hizlalhassák.

16 'eleinte', 'kezdetben' (EMSZT II. 639.)

Ezt azért látván Krisztus Urunk megfeddte őket, és igen szép prédikációt tőn előttük. De minthogy azoknak az étel kell vala inkább, a tálban vala az eszük, [16r:] és nem hallgaták oly figyelmesen, amint illik vala, a tanítást, hanem csak a külső haját vizsgálják vala, s azért nem tetszik nekik a prédikáció. És hogy láták, hogy nem akar ismét lakodalmat szerzeni nekik, ők is előbb[!] állanak onnan, otthagyták Krisztust mind prédikációstól. Ilyenek mostan is sokan vannak, kik ha veszik eszükbe, hogy az igaz tudomány mellett nem lakhatnak frissen, csakhamar odahagyják Krisztust mind tanításával össze. Azt mondják: No, meghalnék én éhvel¹⁷ a tudomány mellett, elvesztém a fejedelemlét, uraknál a gratiát, nem adnak így nekem tisztet. De jobb a hamisság mellett jóllakni, hogy nem mint az igazság mellett éhezni.¹⁸ De mit mond ezeknek a Krisztus: E mostani életbeli kenyér, akivel itt tápláljuk magunkat, elvész, és ezután, amíg élünk is, ismét megéhezünk, és utána meg is halunk. De aki veszi a mennyei kenyeret (ki az Krisztus és az ő beszéde, tanítása), az örök életet talál, és soha meg nem hal. Ám lássák azért, mely eszesen cselekednek, akik e mostani életért az örök életet elvesztik.

Tertio. Meg szokták unni a prédikációt és megvetni a tanítót a gonosz lelkiismeretű és feslett erkölcsű emberek. Mert minthogy a prédikátornak tiszte ez ugyan lelke elvesztésének kötele alatt, hogy az embereket bűnükéről megfedje, ha mikor valami oly vétokról keményen szól, akiben tudja és érzi valamelyik, hogy része vagyon, igen bánja, nem tűrheti.

Mert ő azt kívánná, hogy vagy senki ne tudná vétékét, vagy ugyan dicsérenk érette. Ha azért a só a hajába esik, nem tűrheti, és nem hogy megjobbulna, de kétszerte gonoszabb leszen, és tanítóját megveti, gyűlöli, szidalmazza érette. Kik felől így szól Salamon Prov. 12 [Péld 12,1]: *Aki szereti a megdorgálást, szereti a tudományt, aki pedig gyűlöli a megfeddést, bolond az.* De azért ugyan mindenkor voltak olyanok, kik el nem szenvedhették, ha bűnükéről megfeddettek. Exempla:

Miért vetteté Akhába Mikeást a tömlőcbe? Jeremiást miért akará megölni? Azért, hogy megfeddik vala gonoszságukról az embereket. Baptista Jánost miért gyűlölik vala? Azért, mert azt mondja vala a zsidóknak [Mt 12,34]: *Oh, mérges kígyónak, viperának fajzati.* Miért öleté meg Heródes? Azért, hogy paráznságáért megfeddte. Krisztus Urunkat miért kergeték, és végre ugyan meg is ölék a zsidók? Azért, mert azt mondja vala nekik [Mt 12,39; Mt 16,4; Lk 11,29]: *Oh, parázna, lator nemzetség.* A farizeusokat vakoknak [Mt 13,17], fehéritett koporsóknak [Mt 23,27] mondja vala, ezt nem tűrheték, és ezért üldözék, és addig nem nyugvának, míg nem nem ölék.

[16v:] Ezekből annakokáért tanuljuk meg, hogy nem csoda az, és senki abban, se tanító, se hallgató meg ne botránkozzék, ha most is sokan az igaz tuda-

17 Elmosódott tinta miatt nehezen olvasható szó.

18 A mondat szerkezete átszámozva. Eredetileg: „De jobb az igazság mellett éhezni, hogy nem mint a hamisság mellett jóllakni.”

mánytól elszakadnak, a jámbor tanítókat megvetik, a prédikációról kimennek, valét mondanak önékik, s azt mondják, hogy soha prédikációjukra nem megyek. Mert ez nem újság, eleitől fogva többen voltak a képmutatók, tökéletlenek, hogynem az állhatatosok, tökéletesek. Ha Krisztus Urunk tudományát (kinél az Istennek lelke mérték nélkül volt, kinek szava olyan ékes volt, hogy még az felfegyverezett katonák, kik azért mentek vala reá, hogy megköttözék, megfogják, hallván beszédét, megcsendesedtenek, és hallgatói, tanítványi lettek, és kinek oly hatalmas volt beszéde, hogy ellenségeit egy szóval a földre leontotta), ha, mondok, e Krisztus Urunk taníttatását megunták az emberek, ízetlennék tetszett, elszakadtak tőle: ki csodálná tehát, ha egy köztanítónak beszéde nem oly foganatos és nem oly kedves mindennél, hogy mindjára engedjenek az igazságnak? Ha megunják, ha megvetik őket?

Ez azért az első tanulság, minemű természetük és erkölcsük legyen a képmutató hallgatóknak és tanítványoknak. Mihelyt olyat hallanak, aki nekik nem tetszik, ha valahonnan nagyobb hasznot reméllenek, ha valami vétkükről a prédikátor megfedd, ottan odahagyják mind tanításával s mind tudományával össze, kiből megmutatják, micsoda szívvel és indulattal szolgáltak Istennek. Vallották az igazságot, de csak haszonért, és csak addig, amíg kedvük szerint szólottak a prédikátorok, amíg hasznot remélhettek, amíg bűnük be vagyon fedezve. De mihelyt megérik a sebet, mihelyt megfeddik a bűnről, és látja, hogy gonoszsága kinyilatkozott, ottan odahagyja mind vallását s mind prédikátorát.

De secundo loco

De lássuk immár másodszer, az igaz tanítónak miképpen kell magát viselni, mikor látja és hallja az ő tanítványainak tőle elszakadását.¹⁹ Megtanulhatjuk ezt Krisztus Urunk cselekedeteiből. Mert mikor látta volna, hogy a sokaság eloszol, mondá a tizenkettőnek [Jn 6,67]: *Ti is el akartok-e menni?* Ez igék megmutatják, hogy soha nem illik a tanítónak, mesternek a tanítványai után supplicálni, hízelkedni. Mert ládde, noha Krisztus látja vala, hogy seregenként elhagyják, eloszolnak tőle, de mégis nem állá elejükbe, nem hívá vissza őket, nem süvegele utánuk.

[17r:] Hanem még azoknak is, akik ott maradtanak vala, szabadságot ad az elmenetelre: *Ti is*, úgymond, *el akartok-e menni?* Mintha azt mondaná: Ám lássátok, ha a többi után mentek, én erővel meg nem tartlak, ha pedig meg akartok maradni, azzal is szabadok vagytok, és el nem üzlek. Ilyen legyen az igaz tanító, akik elmennek, és el akarnak veszni, bocsássa el, akik megmaradnak, azokat tanítsa.

Innen azért 1. azt vegyük eszünkbe, hogy az igazság nem függ az emberektől, és semmit azzal nem gondol, akár vegyék, s akár ne. Mert ha nem veszik, abban nem az igazság vall kárt, hanem az emberek. Sem meg nem nő, sem meg nem apad az emberek miatt az igazság, ő magában, ő magának elegendő, és ez az oka, hogy nem jár senki után ő.

19 M: De secundo loco.

2. Itt azt vegyük eszünkbe, hogy az <sokaságot nem> igazságot nem a sokaságból kell megítélni és megismerni, mert gyakorta a kisebb rész az igaz. Mint itt a sokaság elszakad a Krisztustól és az igaz tudománytól, csak 12 maradának az igaz vallás mellett. Maga azt írja az evangélista, hogy ott akkor közel ötezer ember volt ver. 10 [Jn 6,10]. Hát senki ne vesse nekünk azt, hogy a pápások igen sokan vannak, a mi gyülekezetünk pedig igen kicsind, gyakrabban a kisebb seregben és gyülekezetben vagy az igazság. Harmadszor: Itt azt is tartsuk eszünkbe, hogy nem tisztük szerint cselekednek azok a <hallgatók> tanítók, kik a hallgatók után hízelkednek, hasukat kenegetik, és ha valami kemény beszédet ejtenek valaha is, azt azután szepegetik, hízelkednek egyebeknek utánuk. De (úgymond) nem terölad szólok, nem olyan értelemmel mondám, patvar helye az egy szónak. Ez ilyenek nem követik Krisztus Urunk nyomdokát. Nem kell a tanítónak hízelkedőnek lenni. Ha ki el akar menni, menjen el, ha nem akar hallgatni. Nem másnak, hanem magának teszen kárt, ugyan vagy, s leszen, aki meghallgatja, és veszi az Istennek ígését. Ha egy, kettő, 10, 20, 100, 1000 elmegy, elszakad, maradnak még tizenketten, de azoknak sem kell hízelkedni. Egy pogány bölcs felől olvassuk, hogy mikor egy hosszú könyvet olvasna hallgatói előtt, egyen, ketten, mind kilopák magukat a házból, és csak másodmagával marad. De mindazáltal mégsem hagyja el az olvasást. Azt mondá, hogy az az egy (Plato, mert ez maradt vala csak ott), olyé tartom én, mint a többit mindnyájan. Mert ugyanis ez veszi vala eszébe, hogy nem haszontalan könnyű az, és ítéletet tud róla tenni. Ilyen legyen a tanító is.

[17v:] Hadd kurzitáljanak az uraim, hadd sétáljanak, járjanak ki s be a templom ajtaján, egy tökéletes hallgatót nagyobbnak tartson, és inkább megbecsüljön afféle sok értetlen gazembernél, kik ingyen sem értik, vagy nem akarják érteni emez igazságot. Senki után ne supplicáljon.

4. Ugyanitt tanuljuk meg azt is, hogy az Isten szabad akarat szerint való szolgát, s szolgálatot, s tiszteletet kíván, és senkit kényszeríteni nem akar, nyakkal ne vonsszon az igazságnak ismeretére. Igazan mondta amaz régi páter: *Trahit Deus sed volentem* etc.²⁰ La, itt Krisztus Urunk szabad akaratot ad az apostoloknak is, nemhogy még amazokat is visszahozná, vagy erővel tartóztatná, akik el akarnak vala menni. Tehát, azok nem istenesen, sem Istennek kedves dolgot nem cselekednek, akik erővel, fenyítéssel, büntetéssel hajtják az embereket a vallásra, a religióra. Azt értem, hogy a háromságosok addig senkit pappá nem tesznek, fel nem szentelnek, mígnem erős hittel megesketik, hogy az egy igaz Isten felől való vallást, kit mi hirdetünk, soha nem vallják, és nem tanulják.

20 M: Augustinus. [Az idézet a korban köztudott volt, az Ágostai hitvallás is tartalmazza, amit ismerhetett a másoló, és Ágoston az idézetet megelőző bekezdésben szerepel, más kontextusban. Innen, vagy a *Confessio Augustanára* vonatkozó jegyzet helytelen olvasatából származhat a marginália. A mondatot Melanchthon Aranyházájú Szent Jánostól idézi a *Loci communes*-ben a szabad akaratról beszélve.]

Kegyetlen tyrannis ez, hogy még a lelkeken is uralkodni akarnak. Istentelen dolog az igaz tudománynak és az igazságnak megismeretére az ajtót bekulcsolni. Ezek szinte olyanok, amint mondá Krisztus Urunk az apostoloknak a farizeusok felől, mint a szénán heverő ebek, kik ők sem eszik meg a szénát, s a lónak sem hagyják megenni. Sőt, ezzel azt nyerik, hogy ha szinte igazságot vallanak is, nem kedves Istennek, mert kényszerítésből, nem szabad akaratukból hirdetik azt a tudományt.

Itt pedig Krisztus Urunk úgyannyira nem kényszerít senkit, hogy még az apostoloknak is (kik által ez egész világot tanítani [akarta]) szabad akaratot ad, hogy ha nem tetszik tudománya, bátor elmenjenek, ahova és akihez akarnak.

De tertio loco. Így szól [Jn 6,68]: *Felele azért neki Simon Péter: Uram, kihez menjünk, ha tenálad v[agyon] az örök életnek.*

Mondám, hogy az apostolok példájából tanuljuk meg, minemű természetűnek kell lenni a hű és tökéletes hallgatónak, tanítványnak. Itt azért szent Péter mind az apostolok képében szól, mert ő ugyanis mindenkor készebb és serényebb vala a szólásra. Mint szent Máténál is Cap. 26 [Mt 26,63],²¹ mikor Krisztus urunk kérdené, kinek mondanák ötlet az emberek, akkor is ő szóla a többi képében. Azonképpen Matt. 19 [Mt 19,27], mikor mondta volna Krisztus Urunk, hogy a gazdagok nehezen mehetnek be a mennyeknek országába, [18r:] mondá mind a többi nevével szent Péter: *Íme, mi mindenünket elhagytuk, és téged követünk, mint leszen azért dolgunk?* etc. Egyebütt is sok helyen volt szent Péter az apostoloknak szájuk. Itt is azért mindnyájuk képében mondja: *Uram, kihez menjünk?* Mely igékből először vegyük eszünkbe azoknak természetüket, akik teljességgel támaszkodtak az igazsághoz, avagy valami hű gyámolukhoz és fő gondviselőjükhöz, kik ugyan nem tudnak sehova egyebüvé folyamodni. Mint itt szólnak az apostolok: *Uram, kihez* etc. Mintha azt mondanák: Ha szinte el akarnánk menni is, ugyan nem tudnánk, hova menni, mert mi mint egy árvák, csak téged tartunk, uram, gondviselőnknek, és igaz tanítónknak. Mellyel azt mutatják meg, hogy teljességgel megnyugodtak volt Krisztus Urunknak tudományában, és elhitték volt, hogy nem kell sehohol egyebütt keresni az igazságot. Mert akik nem hisznek valóban az igazságnak, nyughatatlan elmével vannak, széjjel bujdosnak gondolatukban, hol amoda, hol emide kötik a hajó kötelét. És ha együtt nem tetszik, mindjártást másutt is vagyon módjuk dolgukban. De az együgyű tökéletes jámborok elhitték, hogy ha onnan eltávoznak, ahova eddig bíztak, ugyan nincs hova menniük, nem tudnak hova menni. Nem hogy ők sem találhatnának, ha keresnének, de hogy nem gondolkodtak más felől, és ugyan kívánságuk sem volt, hogy máshová menjenek.

Másodsor: Ahol azt mondják [Jn 6,68]: *Az örök életnek beszéde vagyon nálad,* azt tanuljuk meg, hogy a megismert igazság mellől semmi időben és semmi úton,

21 M: *Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.*

szerencsétlenségben el ne szaladjunk, amiképpen itt az apostolok cselekednek. Ne csak addig valljuk s oltalmazzuk az igazságot, amíg jól fúj a szél, mert akkor minden szereti a külső haszonért az igazat, hanem mikor megfordul a szerencse, akkor is állhatatosok legyünk, mert akkor válik meg, ki minemű volt. Nem csoda vala, hogy Krisztus Urunkat örömet hallgatják vala akkor, mikor ötezer ember jár vala utána, de akkor válék meg, aki tökéletes, mikor a sokaság elszakada tőle, és csak egyedül marada. Akkor tetszék meg, aki nem hasa hasznáért, hanem az igazságnak szeretetéért hallgatta és követte őtet.

Harmadszor: Ugyanitt vegyük azt is eszünkbe, hogy az eszes és tökéletes embernek soha nem kell függeni a sokaságtól, és községtől (mely igen állhatatlan), és amely hamar valamit jovall és szeret, még olyan hamar megveti és megutálja. E sokaság még a pusztába is utánament, nagy szorgalmatossággal keresé Krisztus Urunkat, [18v:] de mihelyt kedvük szerint nem prédikála, ottan odahagyák. Ne tekintsen azért az eszes ember erre, hanem nézzen <az> egyenesen az igazságra, és ha abban megnyugszik lelke, ha mind e világ attól elszakadna is, ő alázatosan megmaradjon az apostolok cselekedete szerint, ha azt akarja, hogy jutalmat és dicséretet találhasson mind Isten, s mind emberek előtt. Igen alávaló okoskodás, akivel némelyek élnek: Ha <ezt> emez tudomány igaz lett volna, tehát ez vagy amaz el nem hajlott volna tőle, róla. De hogy elhajlott, az nem a tudomány bűne, hanem az ő tökéletlensége. Aztán igen szegény ember az, aki mindenkor mástól akar függeni. Szállj be elmédbe, s vizsgálj a tudományt, és ha megismered, hogy igaz, akárki mit mondjon, akárki hova hajoljon, tökéletlenkedjék, te maradj meg állhatatosan a megismert igazság mellett. Nem jó mindenkor gyermekeskedni az embernek. A gyermek szokott más elméjével élni, más okosságától viseltetni, aki ember, ne egyék csak a más ember szája által, ne nézze azt, mit művel más mindenkor. Ha tökéletlenkedik más, ám tökéletlenkedjék, te ha látod és érted az igazságot, abban maradj meg örökké.

De quarto loco. Így szól [Jn 6,69]: *És mi elhittük s megismertük, hogy te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.*

Két igével él szent Péter: *elhittük, úgymond, és megismertük.* Mert 1. az igaz ismeretre utat nyit a hit, amint mondja a próféta [Jn 8,24]: *Ha nem hiszitek, meg nem érthetitek.* 2. Hogy minden kételkedést és ellentétést innen kirekesszen. Mert ha csak azt mondta volna: *elhittük*, mondhatta volna valaki: Elhittétek ti, de talán hamisan. Ezt hogy eltávoztassa, mond: *és megismertük.* Azaz, bizonyos jegyekből, csodatételeidből és bölcs tanításaidból ugyan megtapasztaltuk. Mit? *Hogy te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.* Más helyen is vagyon megírva ezen igékkel az apostolok vallástétele. Mert Matth 16. [Mt 16,13–16] mikor kérdené Krisztus Urunk a tanítványokat: *Kinek mondnak engemet az emberek?* Felelnek: *Némelyek Baptista Jánosnak etc. Hát ti kinek mondtok?* Felele Péter ugyanezen igék előtt: *Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.* Sőt, azt mondja ezen szent János,

hogy azért írta ő az evangéliumi históriát, hogy ezt az emberek elhinnék. Így szól Cap. 20 [Jn 20, 30–31] [19r.]: *Sok több jegyeket is tett Jézus az ő tanítványai előtt, melyek nincsenek e könyvben megírva. Ezek pedig azért íratattanak meg, hogy elhiggyétek, hogy a Jézus Krisztus legyen Istennek fia.* Item: 1Jo. 5. v. 1.[1Jn 5,1]: *Minden, aki elhiszi, hogy a Jézus Krisztus legyen, Istentől született az.* Ugyanott mindjárt [1Jn 5,4]: *Aki Istentől született, meggyőzi az e világot.* Sőt Joan 17. [Jn 17,3] ugyanazt mondja ő maga is Krisztus Urunk, hogy ez az örök élet, hogy megismerjük az Atyát csak egyedül az igaz Istennek lenni, és a Jézust, kit elküldött, Krisztusnak lenni. De mondanád: Micsoda a Jézust Krisztusnak hinni és vallani? Hiszen mind egy a Jézus és a Krisztus. Responsio: Vaj, nem egy. Mert a zsidók régen is megengedték, és most is megengedik, hogy a Mária fia Jézus volt, mert ez, amint most szólunk, ugyan kereszt nem volt. De hogy Krisztus legyen, azt akkor sem engedték, s most sem hiszik. Sőt, amint ezen evangélista írja Cap. 9. [Jn 9,22], ugyan azt végezték vala, hogy valaki a Jézust Krisztusnak vallja, kivessék a gyülekezetből, és tisztessége vesztett legyen.

A krisztus azért görög ige, és zsidóul messiás, magyarul annyit teszen, mint felkent király. Mert régen az Izrael királyait olajjal meg szokták vala a próféták kenni a választáskor. Ezért Dávid mind magát, s mind Sault krisztusnak mondja. Sőt, ő maga az Isten Ézsaiásnál még a pogány Cyrus királyt is ő krisztusának mondja.

Azért mivelhogy az Úr Isten a Jézust, a Mária fiát felkente vala az ő szent Lelkének olajával, amint az Apostolok Act. 4. [ApCsel 4,27] et Hebr. 1. [Zsid 1,9] mondja: és királlyá tette vala egész Izraelen, méltán és igazan mondatik vala Krisztusnak, Izrael királyának. És mivelhogy a királyok Istennek fiainak mondatnak Psal. 81. [Zsolt 82,6] Mondatik a Jézus is nem csak Krisztusnak, azaz királynak, hanem Istennek fiának is. Azért néha mind a két nevezet egyszermind mondatik a Jézus felől, mint itt. És amaz Nátánaél vallásában is, ki teljességgel egyez az apostolokkal, Joan. 1. [Jn 1,49]: *Mester, te vagy az Istennek fia, te vagy az Izrael királya, azaz a Krisztus.*

Néha pedig megelégedtek csak egyik nevezettel is, mint noha szent Máté így írta meg az apostolok vallását a Krisztus felől: *Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia.* De szent Márk Cap. 8. [Mk 8,29] ugyanazon vallást csak így írja meg: *Te vagy a Krisztus.* Szent Lukács pedig Cap. 9. [Lk 9,20]: *Te vagy az Istennek Krisztusa.* Mert tudták, hogy mind egy, akár azt mondják, hogy Krisztus, akár azt, hogy Istennek fia.

Innen immár mi mit tanuljunk? Tanuljunk meg, mit kelljen hinnünk és vallanunk a Krisztus felől. [19v.]: Ím, megérted, hogy az apostolok soha egyebet nem vallanak felőle, hanem hogy Krisztus, azaz Istentől felkenetett király, és Istennek fia volt. Ezért a vallásért mondja ő maga Krisztus Urunk szent Pétert boldognak Matt. 16. [Mt 16,17]. Ismét Joan. 17. [Jn 17,2–3] az örök |életet:| ebben a vallásban helyezteti. Szent János azt mondja, hogy az evangéliumot ő csak azért írta, hogy azt higgyék az emberek a Jézus felől, hogy ő a Krisztus. Az ő

levelében is azt írja 1.Jo.5. [1Jn 5,1], hogy *valaki azt hiszi, hogy a Jézus Krisztus legyen az Istentől született az az ember.*

Azért elég minekünk is ez a vallás, ha a Jézus felől ezeket hisszük. Sohasem hitték, sem mondták, <az> sem írták az apostolok, hogy a Krisztus örök Isten legyen, azon, ki az Atya, hanem csak azt mondták, hogy Isten fia, nem fiú Isten, és erre tanították a keresztyéneket is. Elégedjél meg hát te is ezzel.

Ama kettős Krisztust, kit soha a szentek nem ismertek, hagyj azoknak, akik emberi találmányokban gyönyörködnek, és az ő fejükből talált álmokkal, csodálatos vallással akarják tisztelni az Úr Istent. Mert hanem ha új Bibliát faragnak, |:de:| bizony soha ebből, akit ezideig annak hittünk és tartottunk, az ő háromságukat és |:ő:| örökké való fiú Istenüket meg nem bizonyítják. Igen egyenes és világos az Isten ígésében a Krisztus felől való vallás, kit csak egy gyermek is megérthetne, ha emberi találmányokkal, és hamis, s bolond magyarázatokkal meg nem rúttánák.

Mint ez, hogy Isten fia, azért Isten, kellő okoskodás. Mert innen megbizonyíthatnád, hogy mennyi jámbor és hű keresztyén ember vagyon, annyi örök Isten vagyon. Mert minden tökéletes hű keresztyén Isten fiának mondatik. De erről másszor többet szözlöttünk. Amen.